

Monika WESOŁOWSKA

Uniwersytet Warszawski

„Ampelosie, sok z twych pachnących kiści przywraca mi oddech twojej miłości”, czyli miłość nie do końca nieszczęśliwa w *Dionysiaca Nonnosa z Panopolis*

Tytułowy bohater eposu *Dionysiaca Nonnosa z Panopolis* często staje się celem miłosnych strzał swojego brata – Erosa¹. Wynikające z tego związku należy raczej uznać za nieszczęśliwe, najczęściej zarówno dla kochającego, jak i dla kochanego². Można tutaj wymienić relacje: z Nikaią³, Ariadną⁴, Pallene⁵ i Aurą⁶. Przedstawiona w księgach X, XI i XII historia uczucia Dionizosa i Ampelosa stanowi przykład miłości, której finał nie jest całkiem nieszczęśliwy.

τὸν μὲν ἔχων Διόνυσος ὁμέψιον, ἄβρὸν ἀθύρων,
 εἶρετο θαμβαλέην προχέων ἐπὶ κάλλει φωνήν
 ὡς βροτός, ἀθανάτην δὲ δολοπλόκος ἔκρυφε μορφήν·
 „τίς σε πατήρ ἐφύτευσε; τίς οὐρανὴ τέκε γαστήρ;
 τίς Χαρίτων σε λόχευσε; τίς ἦροσε καλὸς Ἀπόλλων;
 εἶπέ, φίλος, μὴ κρύπτε τεὸν γένος· εἰ μὲν ἰκάνεις
 ἄπτερος ἄλλος Ἔρωσ βελέων δίχα, νόσφι φαρέτρης,
 τίς μακάρων σε φύτευσε παρευνάζων Ἀφροδίτῃ⁷

Dionizos, mając go za towarzysza zabaw, wdzięcznie się bawił,

¹ Nonn. *D.* XLIII 420.

² Cf. Wesołowska 2009: 229-240.

³ Nonn. *D.* XV 383-385, XVI 11nn. Związek Dionizosa z Nikaią jest karą, ponieważ dziewczyna zabiła Hymnosą. Bóg siłą pozbawia ją dziewictwa podczas snu. W wyniku tego zbliżenia Nikaia rodzi bogu córkę Telete.

⁴ Idem *D.* XLVII 665-666 Ariadna ginie niedługo po poślubieniu przez Dionizosa, zamieniona w kamień przez Perseusza.

⁵ Idem *D.* XLVIII 183nn. Pallene dostaje od boga w darze ślubnym tyrs, którym Dionizos wcześniej zabił jej ojca Sithona.

⁶ Idem *D.* XLVIII 351nn. Relacja Dionizosa z Aurą jest karą za zachowanie w stosunku do Artemidy. Podobnie jak w przypadku Nikai bóg pozbawia dziewczynę dziewictwa podczas snu. Aura, nie mogąc się z tym pogodzić, popada w szaleństwo i zabija jedno ze swoich dzieci. Bóg wina ma z tego związku syna Iakchosa. O historii Aury cf. S chmiel 1993: 470-483. Autor przywołuje w artykule również historię Nikai.

⁷ Nonn. *D.* X 193-200. Greckie cytaty pochodzą z wydania Ludwicha z 1911, którego przedruk wraz z kilkoma koniekturami znalazł się w Rouse, Rose, Lind: 1940.

zręcznie ukrywając swą boską naturę, przemówił
do Ampelosa jako człowiek zachwycony jego urodą:
„Jaki ojciec cię spłodził, jakież nieśmiertelne łono wydało?
Która z Charyt cię zrodziła? Jakież piękny Apollo cię począł?
Powiedz mi, mój przyjacielu, nie kryj swojego pochodzenia.
Czyś jest kolejnym Erosem bezskrzydłym, bez strzał i kołczanu,
który z błogosławionych odbył stosunek z Afrodytą i cię spłodził⁸?”

Bóg, zachwycony urodą Ampelosa, pyta go o pochodzenie. W jego monologu zawarta jest pochwała wdzięku satyra, wymienia bowiem bogów i boginie, którzy uchodzili za pięknych⁹. Przyrównanie do Erosa zwraca uwagę czytelnika na młody wiek adresata miłosnych starań¹⁰. O ile w wersach 193-200 widać zauroczenie, to w dalszej części księgi dostrzec można lęk, a nawet zazdrość o młodego towarzysza:

εἰς δύσιν ὄμμα τίταινεν ἔς ἡέρα λοξὰ δοκεύων,
μὴ Ζεφύρου πνεύσειε πάλιν θανατηφόρος αὔρη,
ὡς πάρος ἡβητῆρα κατέκτανε πικρὸς ἀήτης
δίσκον ἀκοντιστῆρα καταστρέψας Ἵακίνθου·
δεΐδιε, μὴ Κρονίδης ἐρασίπτερος ὄρνις Ἑρώτων
ἀπροϊδῆς ἀκίχητος ὑπὲρ Τμώλοιο φανείη
φειδομένοις ὀνύχασσιν ἔς ἡέρα παῖδα κομίζων,
Τρώιον οἶά τε κοῦρον ἔων δρηστῆρα κυπέλλων.¹¹

spojrzał uważnie w kierunku zachodnim w obawie,
że przynoszący śmierć powiew Zefira ponownie zawieje,
tak, jak kiedyś, gdy ostry podmuch zabił młodzieńca,
zwróciwszy lecący dysk w kierunku Hiacynta.

Bał się, że Kronida może nagle pojawić się nad Tmolos
jako ptak miłości, na pożądlwym skrzydle unosząc chłopca
w niekrzywdzących szponach w przestworza, tak, jak kiedyś
to uczynił z trojańskim chłopcem, aby służył jako podczaszny.

⁸ Wszystkie tłumaczenia pochodzą od autorki artykułu.

⁹ Szerzej o monologu w księgach, które autorka analizuje w artykule cf. Lasek 2009: 101-103.

¹⁰ W źródłach pisanych oraz ikonograficznych Eros przedstawiany był jako młodzieniec lub chłopiec.

¹¹ Nonn. D. X 252-259.

Boga opanowuje szal, który wywołuje pogłębiająca się miłość do młodego satyra. Co więcej, obawiając się, że Ampelosa spotka taki sam los, jak Ganimedesa, przestaje ufać nawet własnemu ojcu, którym jest sam Zeus Gromowładny. Fakt ten nabiera dodatkowego znaczenia, gdy dołączymy do niego informację, iż Dionizosowi śni się nieprawdziwe wyobrażenie satyra, któremu szepcze miłosne słowa (Nonn. *D.* X 264). Warto zaznaczyć, że sen u Nonnosa najczęściej zwiastuje nieszczęście i zaliczany jest do kategorii ὄνειρος, co oznacza, że jest on proroczy¹². Miały go oblubienice Dionizosa¹³, tutaj zaś śni sam bóg¹⁴. Zbudziwszy się ze snu, mówi Ampelosowi, że nie musi bać się dzikich zwierząt, ale ma uważać na rogi byka¹⁵. Młodzieniec jednak pochłonięty zabawą nie słyszy słów towarzysza, które w istocie proroczo zapowiadały jego bliską śmierć. Epizod zawarty w wersach 83 do 99 stanowi jakby dopełnienie przestrogi, ponieważ bóg widzi rogatego węża, który przebija rogiem małego jelonka (Nonn. *D.* XI 83-99).

W wyniku intrygi Hery, która nakazała bogini Ate, by ta zachęciła Ampelosa do ujeżdżenia byka, młody satyr ginie rozerwany przez zwierzę¹⁶. Wydarzenie to stanowi niejako punkt kulminacyjny w opowieści, ponieważ od tego momentu dalsza część historii satyra nabiera już znaczenia symbolicznego. Jeżeli weźmie się pod uwagę jego imię, które w języku greckim oznacza winną latorośl (LSJ s. v. ἄμπελος), a także fakt, że zwierzę, które go zabiło, jest rogate, to przychodzi to na myśl ceremonię, która odbywała się w marcu w greckich wsiach. Składano wówczas ofiarę z kozła, bowiem według mitu miał on rogami rozerwać krzew winnej latorośli. Musiał za swój popełniony nieświadomie „grzech” zapłacić własną krwią¹⁷. Dlaczego wybrano kozła, a nie byka, który był utożsamiany z Dionizosem? Kozioł był zwierzęciem, jak pisze Kerényi, „z którym pasterze utrzymywali niemal koleżeńską zażyłość” (op. cit.: 272). Co prawda u Nonnosa pojawia się byk, a nie kozioł, jednak zostaje on ukarany za rozerwanie winnej latorośli¹⁸.

Bóg nie może pogodzić się ze stratą młodego towarzysza i pyta swojego ojca, dlaczego nie urodził się śmiertelnikiem (Nonn. *D.* XI 325). Mógłby wtedy bawić się z

¹² Korzystając z podziału Artemidora z Daldis można zauważyć, że są to głównie „sny wspólne” mieszczące się w kategorii snów alegorycznych. Dotyczą one śniącego i osób dobrze mu znanych. Cf. Artem. I 2.

¹³ Cf. Wesołowska 2009: 232, 237

¹⁴ Op. cit. 236.

¹⁵ Nonn. *D.* XI 80: „nie musisz bać się paszczy górskiej lwicy – bój się tylko rogów bezlitosnego byka”. O samej przestrodze oraz o wydarzeniach ją poprzedzających i następujących po niej cf. Lasky 1978: 369.

¹⁶ Ampelos miał w ten sposób zaimponować Dionizosowi, który wszak przestrzegał go przed zbliżaniem się do byków.

¹⁷ Kerényi 2008: 271

¹⁸ Nonn. *D.* XI 264-265. Bóg poprzysięga zemstę bykowi mordercy. Cf. op. cit. 349-350.

Ampelosem w Hadesie, co wskazuje na fakt, że kochał towarzysza na tyle mocno, iż gotów był popełnić samobójstwo, by móc do niego powrócić. Dionizos, który nigdy się nie smuci, ma teraz twarz pozbawioną uśmiechu (Nonn. *D.* XI 253-254) i nie cieszy go ani muzyka, ani taniec (Nonn. *D.* XII 148-149). Wydaje się, że nic nie jest w stanie rozweselić boga:

καὶ κινυρῶ μέγα θάμβος ἐφαίνετο μάρτυρι Βάκχῳ·
καὶ γὰρ ἀναίξας ἐρόεις νέκυσ ὡς ὄφεις ἔρπων
"Ἀμπελος αὐτοτέλεστος ἔην ἠλλάξατο μορφήν,
καὶ πέλε νήδυμον ἄνθος· ἀμειβομένοιο δὲ νεκροῦ
γαστήρ θάμβος ἔην περιμήκετος, ἄκρα δὲ χειρῶν
ἀκρεμόνες βλάστησαν, ἐνερρίζωντο δὲ ταρσοί,
βόστρυχα βότρυες ἦσαν, ἐμορφώθη δὲ καὶ αὐτὴ
νεβρίς ἀεξομένης πολυδαίδαλον ἄνθος ὀπώρης,
ἀμπελόεις δὲ κόρυμβος ἔην δολιχόσκιος αὐχὴν,
ἰσοφυῆς δ' ἀγκῶνι τιταίνετο καμπύλος ὄρπηξ
οἰδαίνων σταφυλῆσιν, ἀμειβομένου δὲ καρῆνου
γναμπτήσ κυρτὰ κόρυμβα τύπον μιμεῖτο κεραίης¹⁹.

Wtedy wielki cud ukazał się oczom zgnębionego Bakchosa.

Oto martwy, wystrzelił w górę pełzając niczym zmija,
Ampelos sam z siebie zmienił swój kształt i
stał się rozkosznym kwiatem. Gdy ciało się zmieniało,
jego brzuch stał się bardzo długim krzewem,
palce przekształciły się w górne wicie, stopy w korzenie,
spłoty łoków były kiściami, jelenia skóra zmieniła się
w wielobarwny kwiat rosnącego owocu, długa szyja
stała się garścią owoców, łokieć dał miejsce gałązce,
uginającej się od jagód, głowa zmieniła się,
aż rogi ugięły się pod ciężarem bujnych gron.

Ciało zabitego Ampelosa przechodzi metamorfozę, zamieniając się powoli w krzew winnej latorośli. Po jego przemianie w księdze XII dochodzi do kolejnego przeobrażenia: tym

¹⁹ Nonn. *D.* XII 173-184.

razem to rywalizujący z nim satyr Kissos zamienia się w bluszcz²⁰. Powstałe w ten sposób rośliny – winna latorośl i bluszcz – uchodzą za dionizyjskie²¹. Obie te metamorfozy mają charakter symboliczny i wydaje się, że Nonnos przy ich użyciu zaznajamia czytelnika z pierwszą z opowieści wyjaśniających powstanie wina. Stanowią one, od wersu 292 począwszy, treść księgi XII²². Ponadto motyw przemiany Ampelosa w roślinę pozwala zakończyć historię związku boga i satyra, nadając jej symboliczny charakter.

Historię Dionizosa i Ampelosa można próbować odczytać również przez porównanie jej z opowieścią o Łazarzu zawartą w ewangelii świętego Jana, jak zaproponował Henryk Wójtowicz²³. Smutek po stracie towarzysza jest tak samo silny, jak emocje, które odczuwał Chrystus, kiedy dowiedział się, że Łazarz umarł²⁴. Scena wskrzeszenia Ampelosa zawiera odniesienia do ewangelii, takie jak wspólne motywy, aluzje biblijne czy cytaty²⁵.

Przedstawiona przez Nonnosa relacja między Dionizosem a Ampelosem jest przykładem miłości nie do końca nieszczęśliwej w *Dionysiaca*. Z jednej strony jest ona platoniczna, ponieważ opiera się na przyjaźni i wolna jest od zmysłowości, z drugiej zaś symboliczna, bowiem wyjaśnia umiłowanie boga do winnej latorośli. Przynosi jednak kochającemu cierpienie, wywołane tragiczną i nieuchronną śmiercią ukochanego satyra. Zeus na cześć syna zamienia młodego Ampelosa w krzew winny (Nonn. *D.* XII 222-223), by pachnące owoce, które wyda roślina w przyszłości były lekarstwem na tę miłość (Nonn. *D.* XII 290-291). Wino ma pełnić również funkcję sakralną, mianowicie ma być wylewane podczas libacji dla Dionizosa. W ten sposób bóg będzie mścił się na byku za śmierć towarzysza²⁶. Przemiana Ampelosa w winną latorośl w sposób symboliczny uwieczniła miłość, którą obdarzył go Dionizos.

²⁰ Imię Kissos oznacza w języku greckim bluszcz (LSJ s. v. κισσός). Metamorfoza ma miejsce w wersach 188-192.

²¹ Kerényi 2008: 71

²² Są trzy historie powstania wina, przy czym trzecia ma tradycję małoazjatycką. Cf. Kerényi 2008: 65.

²³ Wójtowicz 1980: 70.

²⁴ J 11, 33-36: „Gdy więc Jezus ujrzał jak płakała ona i Żydzi, którzy razem z nią przyszli, wzruszył się w duchu, rozrzewnił i zapytał: *Gdzieście go położyli?* Odpowiedzieli Mu: *Panie, chodź i zobacz!* Jezus zapłakał. A Żydzi rzekli: *Oto jak go miłował!*”.

²⁵ Wójtowicz 1980: 70.

²⁶ Nonn. *D.* XII 229-231: „lecz ja nigdy nie przestanę mścić twej śmierci; będę lał wino podczas libacji dla twego morderczego zabójcy, wino jego ofiary”.

Bibliografia:

- LSJ = Lidell H. G., Scott R., 1996 *A Greek-English Lexicon. 9th ed. Revised and augmented by H. S. Jones, with the assistance of R. McKenzie. With a revised Supplement*, Oxford.
- Artemidori Daldiani Onirocriticon libri V*, 1963, red. R. A. Pack, Leipzig
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, red. Zespół z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań 2000, wyd. V.
- Kerényi K., 2008; *Dionizos*, tłum. I. Kania, Warszawa.
- Lasek A. M., 2009, *Nonnos' Spiel mit den Gattungen in den „Dionysiaka”*, Poznań.
- Lasky E. D., 1978, Encomiastic Elements in the Dionysiaca of Nonnus, *Hermes* 106/22, ss. 357-376.
- Rouse W. H. D., Rose H. J., Lind L. R., 1940, *Nonnos Dionysiaca. With an English Translation by W. H. D.; Mythological Introduction and Notes by H. J. R. and Notes on Text Criticism by L. R. L.*, t. 1-3, Cambridge.
- Schmiel R., 1993, The Story of Aura (Nonnos, 'Dionysiaca' 48.238-978), *Hermes* 121/4, 470-483.
- Wesołowska M., 2009, Kobiety i Dionizos w Dionysiaca Nonnosa z Panopolis, w: *Dionizos i dionizyjskość. Mit, sztuka, filozofia, nauka*, Nysa-Goerlitz.
- Wójtowicz H., 1980; *Studia nad Nonnosem*, Lublin.